

YAZILI ABİDƏLƏR
ПИСЬМЕННЫЕ ПАМЯТНИКИ
WRITTEN MONUMENTS

IVAN DOBREV (Bulgaristan)*

PRESLAV YAZITI

Özet

Preslav Yazıtı bir askerî tehzizat listesi olup Veliki Preslav kenti yakınlarında bulunmuş uzunluğu 2 m ve çapı 0.39 m olan bir mermer sütun üzerine büyük Grek harfleriyle Asparuh Han Bulgarlarının dili olan Proto-Bulgarca ya da Türkologiya'da bilindiği gibi yalnız Bulgarca olarak kazılmıştır. Bu sütun sırf askerî tehzizat depolamak için Omurtag Han'ın özel olarak kurdurduğu binanın önüne dikilmiştir.

Geçen yüzyılın sonlarına doğru Bulgarca, etimolojisi Bulgar bilginleri tarafından gerçekleştirilen sözcükler ve ekseriyetle Macarca'da bulunan üç yüzden fazla Bulgarca ödünç sözcüklerle tarihî Macar toprakları üzerindeki toponimler hesaba katıldıktan sonra Geç Eski Çağ ile Erken Orta Çağ kavim, boy, soy, kişi adları dahil olmak üzere belki 700-800 kadar birimi içine alan sözcük dağarcığıyla bilinirdi. Ancak bu yüzyılın başlangıcından itibaren Dilgü Türküsü, Boila Yazıtı, Dengiz Yazıtı, Pugu Beyti vb. gibi yazıt ile metinleri keşfetmek, okumak ve çevirmek işi tamamlanıp yayımlanınca artık Bulgarca'nın çok özgün, orijinal ve son derece bileşik bir gramer yapısı olan bir dil de olduğu saptandı.

Preslav Yazıtının ayrı ayrı kısımlarının okunuş, yazıçeviri, etimoloji, yorumlanma ve çevirisini, bundan sonra da metninin bir bütün olarak çeviri, yorumlanma ve açıklanmasını yerine getirme sonucu şu tehzizat listesi elde edilir:

Jivko içergu-boila

Gön zırh - 455
Miğfer - 540
Levha zırh - 427
Miğfer - 854

Turtun ve Vali

Levha zırh - 20
Miğfer - 40
Örme zırh - 1
Ayak zırhı - 1

Anahtar sözcükler: *Preslav Yazıtı, Bulgarca, Epigraphi, žitkoy içirgu bule, humši küpe, tulšhi, estrogin küpe, turtuna pilä žopan, alhaši küpe, hlubrin*

Preslav Yazıtı bir askerî tehzizat listesi olup Veliki Preslav kenti yakınlarında bulunmuş uzunluğu 2 m ve çapı 0.39 m olan bir mermer sütun üzerine büyük Grek harfleriyle Asparuh Han Bulgarlarının dili olan Proto-Bulgarca ya da

* Profesör (Emekli), Doktor. E-mail: prof_ivandobrev@yahoo.com

Türkologiya'da yalnız Bulgarca olarak kazılmıştır. Bu yazıtın birinci, mümkün olduğu kadarıyla en ayrıntılı, kapsamlı ve ehliyetli tetkik ile tasvirini seçkin ve dünyaca meşhur Bulgar Epigraphi uzmanı Prof. Dr. Veselin Beşevliev yaptı (Бешевлиев, 1981: 25-48; ~*~1992: 199-204).

Geçen yüzyılın ortasında Fransa türkologu J. Deny (1947: 1-5) daha yeni bir Türk dili mi ortaya çıktı diye hayrete düşerek yalnız bu dil Çuvaşça'ya oranla o denli değişik ve başkadır ki zaman zaman bizde „Türk teknik terimleriyle karışık bilinmeyen herhangi bir dil olduğu düşüncesini uyandırıyor“ diye yazdı.

Aslında geçen yüzyılın sonlarına doğru Bulgarca, etimolojisi Bulgar bilginleri tarafından gerçekleştirilen sözcükler ve ekseriyetle Macarca'da bulunan üç yüzden fazla Bulgarca ödünç sözcüklerle tarihî Macar toprakları üzerindeki toponimler hesaba katıldıktan sonra Geç Eski Çağ ile Erken Orta Çağ kavim, boy, soy, kişi adları dahil olmak üzere belki 700-800 kadar birimi içine alan sözcük dağarcığıyla bilinirdi (Добрев, 2005: 9-139; Москов, 1981; ~*~1988; Gombocz, 1912; Maenchen, 1963; Pritsak, 1982; Tekin, 1987). Ancak bu yüzyılın başlangıcından itibaren Dilgü Türküsü, Boila Yazıtı, Dengiz Yazıtı, Pugu Beyti vb. gibi yazıt ile metinleri keşfetmek, okumak ve çevirmek işi tamamlandı yayımlanınca artık Bulgarca'nın çok özgün, orijinal ve son derece bileşik bir gramer yapısı olan bir dil de olduğu saptandı (Добрев, 2005: 89-93, 350-414; Dobrev, 2015: 53-60; ~*~2020: 55-59).

Geç Eski ile Erken Orta Çağlarda Bulgar dil ve lehçeleri 30 kadar olup Küçük Asya ile Balkanlar dahil Baykal Gölünden Ren Nehrine dek yayıldı. Dolayısıyla Çağdaş Türkoloji'nin kurucusu Prof. Dr. Nikolay Baskakov mükemmel, asla erişilmeyecek ve hiçbir zaman eskiiyip de reddedilmeyecek olan tasnifinde birinci ve baş yeri Bulgar dil ve lehçelerine ayırdı (Баскаков, 1969: 210-241).

Maalesef bütün bunlara rağmen Oleg Mudrak'ın (2014: 155-160) Bulgarca hakkındaki son derece sınırlı bilgileriyle Bulgarca üzerine çok önemli hattâ belirleyici mahiyette araştırmaları olan büyük ve Dünyaca ünlü Türkologların elde ettikleri bilimsel sonuçlarını hiçe sayarak; Bulgar bilginlerinin Bulgarca'yı araştırmalarına sözü geçen yepyeni ve sapasağlam başarı ile katkılarını gözardı ederek; Bulgar runik yazısının Orkon-Yenisey runik yazısından çok önce oluşup apayrı bir yazı sistem olduğunu dahi bilmeyerek Preslav Yazıtı'nı okuyuş, çeviri ile içeriğini yorumlaması mesnetsiz, mantıksız, hattâ gülünçtür.

Biz ilk önce Preslav Yazıtının ayrı ayrı kısımlarının okunuş, yazıçeviri, etimoloji, yorumlanma ve çevirisini, bundan sonra da metninin bir bütün olarak çeviri, yorumlanma ve açıklanmasını önermekteyiz:

ZHTKWHHTZHPΓWYBOYAE - ζητκωηητζηργωβωυλε - žitkoy içirgu bule

Bulgarca erkek kişi adı olan ζητκωη/žitkoy -koy eki yardımıyla EBul. жи-ти/живу fiilinden türemiş olup çağdaş Jivko erkek kişi adına eşittir. Ητζηργωβωυλε/içirgu bule unvanı handan sonra gelen ilerigelenin adlandırılması olup ABul. *içräki/içrägi „внутренний, служащий двора, придворный“

sözcüğünün Bulgarca'da değiştirilmiş biçimidir (bk. ve krş. ДТС: 202; ЭСТЯз-а: 388-391; СлДСЯз: 220; Tekin, 1987: 35-36).

ΧΩΜΣΧΗΚΥΠΕ : ΥΝΕ - χουμσχηкуπε : үнэ - *humši küpe* - 455

Bul. *купе/күпе* „ризница“ sözcüğünün diğer Türk dillerindeki denkliklerinden bazıları ATü. **küpä*, Tü. *kübe* „кольцо в сбруе; серьга; кольчуга; панцирь, броня, латы“, KBul. *куба* „silâh ustası; zirh ustası“, Kum. *kübe*, EOğ. *kübe*, Çağ. *kipäk* „верхнее платье“, Çuv. *këne* „панцирь“, Başk. *köbö*, KBal. *kübe*, Tat. *köbe*, TTü. *kübe*, Mo. *köpe* vb. (ЭСТЯз-к: 129-130).

Özellikle Çuv. *këne* „рубашка“ sözcüğünün denkliklerinden bazıları ve kökeni şu: „МК *каб* „посуда; чехол; коробка“; чаг. *каб* „сосуд; сумка, которую вешают по бокам вьючного животного; мешок“; азерб., туркм. *габ*, тур. *кап* „посуда; сосуд; футляр; чехол; наружный покров“; азерб., туркм. *аяггабы*, тур. *аяккап* „обувь“ (букв. „чехол“, „обертка ноги“); АФТ *каба* „верхняя одежда“; *каб* „футляр“; алт. В, ойр., шор. *кеп*, хак. *кип*, тув. *хеп*, „одежда; белье; обмундирование; форма, шаблон, образец, подобие; колодка (сапожная)“; ср. монг. *кеб* (Бурдуков) „форма, образец“; алт. В *дьылан кеби* „выползок (старая кожа) змеи“ (чув. *çёлен кёни*); тув. *хап* „мешочек; кисет; футляр; чехол“; алт. В, казах. к.калп. *кап*, ног. *капшык*, тат. *капчык*, узб. *коп*, *копчик* „мешок“; ног., тат. *кап* „куль“; тур. *кебе* „плащ из грубого войлока“; тат. Сиб. *кэп* „одежда“ (Будагов II, 413); кирг. *ак кўбө* - название боевого одеяния (Юдахин); кумык. *гюбе* „броня; кольчуга; латы; панцирь“; карач. *кюбе* „броня“; чаг. *күпе* „латы“ (Будагов II, 142); полов. *күбе*, тат. *көбэ кўлмэк* „кольчуга“; чаг. *кепек* „одежда; плащ; покрывало“ (Wambery EWTS 77). В словаре Махм. Кашгарского в качестве болгарского слова (булгары - предки чуваш) упоминается *күбе* в значении „кольчуга“ („защитная рубашка из металлических колец“). Кроме того, в 1945 г. во время раскопок близ древней болгарской столицы Преславы найдена была гранитная колонна со старинной надписью, где четыре раза повторяется слово *күпе* в значении „кольчуга“ (Софийская газета „Изгрев“ от 5 сентября 1945 г., № 282, стр. 4). По видимому, производство *күбе* сильно распространено было у болгар не только в период пребывания их на Северном Кавказе, но и позднее на Волге. Известно, что в древнее время в Хорезм кольчуги ввозились из Волжско-Камской Булгарии (С.П.Толстов. Древний Хорезм, 1949, стр. 14). В сочинении персидского писателя XIII в. также встречается слово *каба* - род кафтана, длинная мужская одежда, которую носили в Азербайджане. Вероятно, слово это иранского происхождения, оно еще встречается в языке пехлеви: *канах* „плащ“; в перс. *каба* „длинная мужская одежда, надеваемая на рубашку“; в осет. и груз. *каба* „женское платье“ (Егоров: 105-106).

Bütün bunlara ek olarak özellikle dikkate değer örnekler „osm. *žäbä* „Panzer, Rüstung, Kürass“ < pers. *ğaba* < *žebe* „Waffen“; çağ. *kipäk*, *kipän*, *keben* „Oberkleid“ < *käp* „Anzug“; leb. šor. *küär. käp* „Anzug, Kleidung“, sag. *kep*, hak. *kip* „одежда“, soj. *хер*; osm. *käpänäk*, kkir. *kebänäk* „Filzrock“, blk. *gebenek*

„Pelzmantel“, hak. *kögenek* „платье, рубашка“, soj. *χevenek* „войлочная куртка“ ~ мо. *kebenek*, kalm. *kemnæg* „Filzrock, Pelzmantel“ (Räsänen: 124,253-254, 271); „осет. *gæbyна* „тюфячок“; *goban/gebena* „короткая, верхняя одежда из грубого материала“; балк. *gebenek* „пальто из войлока“; *zalzæg/zğær* „доспехи, латы, панцирь, кольчуга, броня; металл“; *zğærxædon* „кольчуга“; *zğærxūd* „шлем“, хорезм. *zyryk* „броня“, перс. *zirah*, ав. *zrada-* „панцирь“ (Абаев-1: 509-517,521,564; ~*~--4: 285,308-309); „стб. кебенекъ „одежда въ ненастье“ (СлДСЯз: 315); „бълг. диал. *кабаница* „горна дрѣха като чепкень, гунтешъ, ягмурлукъ, пжнджякъ, япжнджя, сакма; плащъ; епанча“; *кѣбе* „тъкано от вълнж, дебело като чергж, за постилеж и за завивкж; дебела, черна дрѣха“ (НГ-2: 331,360); „бълг. *кѣне* „ямурлук“ < *кѣбе/кѣба* „груба вълнена тъкан; плъстена постилка за под; венчална женска дреха без ръкави; връхна дреха с кожена подплата; полушубка; овчарско наметало“ < тур. *kebe* „грубо кече“ < пер. *kābā*, срв. *кабаница* < итал. < араб. *qabā* < пер. *qāba*, докато *кепек* „ямурлук“ < тур. *kerenek* (< пер. *kāpānāk* „вълнено наметало“) > унг. *köpenyeg* (БЕР-2: 115,314,331, bk. ve krş. DLT-3: 15,217; Eren: 68-69,275; Deny, 1947: 237-238; Soltanov, 2012: 59-64; Tekin, 1987: 36).

Канımızca bütün bu içten çelişkili ve son derece bileşik durumdan tek çıkar yol MÖ 2. binyılın ortalarında Minusinsk Havzasındaki Bulgarların komşuları Doğu İranlılar'dan hem ilgili elbise çeşidini hem de onu gösteren **kebe* sözcüğünü alıp benimsediklerini kabul etmektir. Zamanla bu sözcük Bulgarca'da çeşitli sesbilgisi değişimlerine uğrayarak *кѣпе/кѣпе* biçimini aldı.

Preslav Yazıtı'ndaki *χουμσχη/humši* sözcüğünün bulunuşundan besbelli olduğu gibi MÖ 2. binyılın sonuna doğru Minusinsk Havzasındaki Bulgarlar özel olarak işlenmiş boğa ya da beygir derisinden küpeler yapmaya başladılar. Hemen hemen bütün Türk dillerinde ile komşu dillerden bazılarında işlenmiş boğa ya da beygir derisinin adı *gön*, bununla birlikte sonu m'li biçimlere de rastlanır: „ТТü. *gön*, Ткм *gön*, Nog *kön*, ККІр *kön*, Крг *kön*, Тел *kön*, ТатК *kün*, Вşk *kün*, Çuv *çen*, ОТ *kön*, Моğ *köt* ve bundan gelen Tuv *xöm*, Yak *köt*“ (Eren: 162; ЭСЧВЯз-2: 412); „тур. *gөн*, уйг. *kön*, огуз. *كون*, кир., ног., ккал. *көн*, уз. *қон*, тув. *хөм*, тат. *кун*, алт. *көң*, тюрк. *kön*, калм. *köt* „кожа; бычья кожа; подошвенная кожа; толстая кожа; выделанная кожа; дубленая кожа; сыромятная кожа; юфт; шкура“ (ЭСТЯз-в.г.д: 72-73); „**kö:n*, др.-уйг. *kön*, крк.-уйг. *kön*, ср.-уйг. *kön*, ср.-кыпч. *kön*, хрзм.-т. *kön*, чаг. *kön*, тур., аз. *g'ön*, турк. *gөн*, тат. *kün*, тув. *xöt*, як. *köt* < монг. *xöt*; бур. *хит*, халх. *xöt*, калм. *köt* „выделанная грубая кожа; сыромятная кожа; подошвенная кожа; выделанная сапожная кожа; юфт“ (Сравнительно-историческая грамматика, 2001: 384).

Bulgarca *χουμ/hum* sözcüğünün sonundaki *m* sesi Тü. **alın* „baş; birinci“ sözcüğünden Bulgarca'ya özgün etimoloji sesbilgisi değişimi yoluyla oluşan Bulgar Hanları Listesindeki алем/élém айы adında da görülür; *k-χ* sıralaması ise Bulgarca'da yaygın kombinezon sesbilgisi değişimidir. Zamanla bu *χουμ/hum* gövdesine Latince yazıçevirisi *-ši* olan Bulgarca *-σχη* sıfat yapma eki getirildi ki bütün *χουμσχηкѣпе/humši küpe* deyiimi „gön zırh“ olarak tercüme edilmelidir.

TWYΛΣΧΗ : ΦΜ - τωλσχη : φμ - tulšhi - 540

Türk, Moğol ve Mançu-Tunguzca dilleri temelinde MÖ 4-2. binyıllıklar sıralarında oluşan Altay Dil Birliği koşulları altında Мо. **toluγai* „голова” sözcüğü temelinde Bulgar ve Moğol dilleri için ortak olan **толгой* „голова” oluştu ki, Erken Orta Çağ Tuna Bulgarcası'nda bu sözcük **tul-* „baş” biçimini aldı. Ancak bu köke Çuv. *al* „el” sözcüğünden türemiş *алса* „рукавицы” sözcüğünde de görülen çağdaş Çuvaş *-ske/-ca* ekinin karşılığı olan Bulgar sıfat yapma *-šhi* eki getirilerek Preslav Yazıtı'ndaki *τωλσχη/tulšhi* „miğfer” sözcüğü oluşmuş bulunuyor (bk. ve krş. Егоров: 25; Бешевлиев, 1992: 201; Москов, 1997: 48-51; Poppe, 1962: 339; Tekin: 1987, 38-39).

ΕΣΤΡΩΓΗΝΚΥΠΕ : ΥΚΖ - εστρωγηγκυπε : υκζ - estrogen küpe - 427

Minusinsk Havzası ve 2. binyıl sonlarına doğru Bulgarlar Doğu İranlılar'dan ilgili sözcükle birlikte levha zırhı da alıp benimsedi ki **æstærgin* biçimli olan bu sözcüğün denklikleri Dîr. **stær-*, İr. **star-* „стлать, расстилать”, Av. *star-* „рассыпать; расстилать”, Fa. *gu-stardan* „стлать, расстилать”, Pa. *wi-stardan* „выстилать; отделявать”, Sog. *para-štar* „расстилать”, Sak. *štar-* „покрывать”. İşbu gövdeye sıfat yapma *-gin* eki getirilerek „levhalı, levhası olan”, harfiyen „astarlı” anlamı kazandı ki burada gözönünde bulundurulan husus levhaların astarının kısa deri ya da kumaş hırka olduğudur (Абаев-3: 150-151,264, bk. ve krş. Бешевлиев, 1992: 201; Tekin, 1987: 39).

TWYΛΣΧΗ : ΓΩΝΔ - τωλσχη : ωνδ - tulšhi - 854

Savunma teçhizatının depolandığı bina dar ve uzun koridorlar biçiminde olup (Рашев, 2008: 115) birinci koridor toplam sayısı 1394 olan bütün miğferleri sığdıramadığından geri kalan kısmı ikinci bir koridorda depolanır ki bunun gereği listenin ayrı bir satıra kaydedilir.

TWYPTWYNA ΠΗΛΕ ΖΩΠΑΝ - τωуртwоvα πηλε ζωπαν - turtuna pilä žopan

Başka bir şahısla birlikte depolanmış bulunan savunma teçhizatının geri kalan kısmından sorumlu olan görevli her halde Turtun adında yüksek rütbeli bir asker, belki Bulgar ordusu başkomutanı olup adının sonuna getirilen *-a* sesi Bulgar çağırma durum ekidir.

Aynı satırdaki bundan sonra gelen sözcük *për* „bir” sayısıyla *ilä* edatının bir araya gelmesiyle meydana gelen Türk kökenli Bulgar *πηλε/pilä* birleştirme bağlacı, diğer Bulgar ve Türk dillerindeki denklikleri Çuv. *нёрле*, ETü. *bilä/birlä*, EOğ. *birlä*, Özb. *billä*, TTü., Uyg. *birle* (ДТС: 98-102; ЭСТЯз-б: 140-151; ЭСЧВЯз-1: 421-422).

Aynı satırdaki üçüncü sözcük *зωпан/žopan* „vali”, şüphesiz Pliska valisi, Çin kökenli olup Çi. *tsou-pan* „секретарь; канцлер” (Баскаков, 1987: 70,73; Ramstedt, 1951: 72), çağdaş *wáng-zuò/wángzhōu* „ближайший помощник госу-

даря, высший сановник“ (БКРСл-2: 155-156) sözcüğüne dayanır (bk. ve krş. Бешевлиев, 1992: 201-202; Tekin, 1987: 39-40).

ΕΣΤΡΩΓΗΝΚΥΠΕ : Κ - εστρωγήγκυπε : κ - estrogen küpe - 20

Başkomutan Turtun ile Pliska valisinin sorumluluğu altındaki levha zırhlar ya yer yetersizliğinden ya da çok daha muhtemel okadar kalmış veya toplanmış olduğundan öncekilere oranla sayıca çok daha azdır.

ΤΩΥΛΣΧΗ : Μ - τωυλσχη : μ - tulšhi - 40

Bu miğferlerdeki durum levha zırhlardaki durumun aynısıdır.

ΑΛΧΑΣΗΝΚΥΠΕ : Α - αλχασηγκυπε : α - alhaši küpe - 1

Daha fazla ozaman Hiyonit olarak bilinen Bulgar Onogurları II-VI yüzyılları döneminde Orta Asya'dan göçederken ilk önce Ahemenid bundan sonra da Sasanid Persleriyle en yakın ve sıkı bir etno-lingvistik kontakt ve ilişkiler kurdu. Bunların sırasında Bulgarlar Perslerden örme zırhı alıp benimsediler yalnız bunu kendi *küpe* terimiyle adlandırarak yine Perslerden alıp benimsedikleri buna Bulgar sıfat yapma -ση/σι ekini getirdikleri Arap kökenli Fa. **حلقة** (hälgə) „кольцо; круг; обруч; обод“ sözcüğü ile somutlaştırdılar. Bunun sonucu Preslav Yazıtı'ndaki *αλχασηγκυπε/alhaši küpe* deyimini „örme zırh“ harfiyen „halkalı zırh, halkadan zırh“, EBul. *кольчуга*' dan Ru. *кольчуга* anlamını kazandı (ПРСл-1: 516-517; СлДСЯз: 328, вж. и срв. Бешевлиев, 1992: 202; Tekin, 1987, 40).

Erken Orta Çağ sıralarında Avrupa Bulgarları yalnız silâh ve teçhizat üreticisi değil bunun ihracatçısı da bilebilir: *О защищенных доспехами гуннских всадниках впервые упоминают античные авторы - Флавий Вегетий Ренат и Аполлинарий Сидоний (Флавий Вегетий Ренат. С.1080; Аполлинарий Сидоний. С.420). Агафий сообщает, что двухтысячный отряд тяжело-вооруженных савирских воинов участвовал в обороне византийцами г. Археополя (555 г.) (Агафий. С.88). Прокотий Кесарийский также указывает, что на гуннских воинах, обслуживающих тараны, были панцири и шлемы (Прокотий Кесарийский. II.С. 408). Мовсес Каланкатуацци дает детальное описание вооружения гуннского воина: «Сам гунн вооружил высокий и широкий стан свой с плетеной броней, покрыл свою огромную голову гвоздями, прикрепленным шлемом и трехдюймовый лоб свой закрыл медной доской» (Мовсес Каланкатуацци. I.С. 82). Войско царя гуннов, совершившего военный поход в 664 г. на Албанию, состояло из «броненосных стрелков и вооруженных всадников, покрытых кольчугами и шлемами...» (Мовсес Каланкатуацци. I.С. 184-185). Гуннские воины имели хорошее защитное вооружение - тело покрывали панцирем или кольчугой, голову защищали шлемом, иногда снабженным забралом. Некоторые авторы приводят рассказ о гуннском войне, который был защищен войлочным панцирем, непробиваемым стрелами (Моисей Хоренский. С. 149; Степанос Таройский, С. 45 (Гмыря, 1995: 179-180).*

Среди населения средневековой Волжской Булгарии кольчуга также пользовалась заметной популярностью. Судя по изобразительным материалам и аналогиям, болгарские кольчуги, детали которых найдены в количестве 14 экземпляров, имели вид рубах с короткими рукавами. Плетение колец было комбинированным.

...достаточно широкое применение болгарскими воинами кольчуг подтверждается письменными источниками. По данным арабо-персидских авторов, в первую очередь Ибн Русте (X в.) и Гардизи (XI в.), болгарские всадники имели кольчуги и другое вооружение.

Наличие защитного вооружения в достаточных количествах подтверждается также сообщением ал-Мукаддаси (конец X в.) об экспорте кольчуг из Булгарии в страны ислама. Даже если часть этих кольчуг шла через Булгарию транзитом из Европы, это, тем не менее, подтверждает тезис о распространении кольчуг среди болгар и их популярности. Интересен в этом отношении рассказ испанского путешественника ал-Гарнати, посетившего Булгарию в середине XII в., о снаряжении дружины болгарского царя кольчугами.

Таким образом, важно подчеркнуть, что кольчуга, появившись у волжских болгар довольно рано, стала достаточно распространенным видом защитного вооружения, о чем свидетельствуют письменные и археологические источники. Установлено, что болгарские кольчуги ничем не отличаются от аналогичных видов доспехов других регионов Евразии, в частности Руси (Измайлов, 2008: 63-65).

ΧΛΩΥΒΡΙΝ : Α : - χλωβριν : α - hlubrin - 1

Bulgarca χλωβριν/hlubrin „ayak zırhı“ terimi metateze uğramış Bul. hol „ayak“ ve EBul. βριν/brin „koruma, savunma“ sözcüklerinden oluşan bileşik bir sözcüktür (bk. ve krş. Бешевлиев, 1992: 202; Tekin, 1997: 41).

Preslav Yazıtı yazıçeviri, çeviri ve yorumlanmasıyla birlikte bir bütün olarak ve bir yerde şöyle gösterilebilir:

Ζητκωηητζηρωου-βουλε

χουμσχηкуπε : υνέ

τωλσχη : φμ

εστρωγηγκυπε : υκζ

τωλσχη : ωνδ

τωρτωουα

πηλε ζωπαν

εστρωγηγκυπε : κ

τωλσχη : μ

αλχασηкуπε : α

χλωβριν : α

Žitkoy içirgu bule

humši küpe - 455
 tulšhi - 540
 estrogen küpe - 427
 tulšhi - 854

turtuna pilä žopan

estrogen küpe - 20
 tulšhi - 40
 alhaši küpe - 1
 hlubrin - 1

Jivko içergu-boila

Gön zırh - 455
 Miğfer - 540
 Levha zırh - 427
 Miğfer - 854

Turtun ve Vali

Levha zırh - 20
 Miğfer - 40
 Örme zırh - 1
 Ayak zırhı - 1

Omurtag Han'ın kurduğu Preslav Kalesi içinde yalnız savumma teçhizatı depolamak için özel bir bina vardır. Bu teçhizat ya askerlikten serbest bırakılmış bulunan halka, ya savaş alanlarında hayatını kaybetmiş Bulgarlara ait, ya yakındaki savaş alanlarından toplanmış bulunup ve de aynı zamanda bu üç durumdan kökenlidir. Bu savunma teçhizatı toplama ve muhafaza ile nezaret altına alma işini Omurtag Han içergu-boilası olan Slav kökenli Jivko, başında bulunmadığı müddetçe ordusunun başkomutanı Turtun ile Pliska valisine yükledi. Bu üç yüksek Bulgar görevlisi yalnız teçhizatı toplama ve depolama işinden sorumlu değil bundan sonra da yerinde olup olmadığını yoklayıp kontrol ve nezaret etmekle de görevlidir. İşbu amaçla Preslav Kalesindeki sözü geçen binanın önüne mermer bir sütun dikilip üzerine yukarıdaki liste kazıldı.

KAYNAKLAR

Абаев - В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. 1-4. Ленинград, 1958-1989.

БЕР - Български етимологичен речник, т. 1-7. София, 1971-2010.

БКРСл - Большой китайско-русский словарь. Москва, 1983.

ДТС - Древнетюркский словарь. Ленинград, 1962.

Егоров - В. Г. Егоров, Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары, 1964.

ЭСТЯз - Этимологический словарь тюркских языков, буквы а-с. Москва, 1974-2014.

ЭСЧВЯз - Федотов М. Р., Этимологический словарь чувашского языка, т. I-II. Чебоксары, 1996.

НГ-2 - Н. Геров, Речник на българския език, ч. 2. София, 1976.

ПРСл - Персидско-русский словарь, т. 1-2. Москва, 1973.

РПСл - Русско-персидский словарь. Москва, 1965.

СлДСЯз - Словарь древнего славянского языка, составленный по Остромирову Евангелию. С.-Петербургъ, 1899.

DLT - Kaşgarlı M., Divanü Lûgat-it-Türk, c. 1-4. Ankara, 1998-1999.

Eren - H. Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara, 1999.

Räsänen - Räsänen M., Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen. Helsinki, 1969.

BİBLİYOGRAFYA

1. ~*(1987). К проблеме китайских заимствований в тюркских языках.
2. ~*(1988). Именник на българските ханове (ново тълкуване). София, 1988. : Bulgar Hanları Listesi (yeni yorumlama). Sofya.
3. ~*(1992). Първобългарски надписи. София, 1992. : Proto-Bulgarca Yazıtlar. Sofya.
4. ~*(1997). Прабългарският военен надпис от Преслав (разширено тълкуване). - Проблеми на прабългарската история и култура, т. 3. Шумен, 1997. : Proto-Bulgar Preslav Askerî Yazıtı (genişletilmiş yorumlama). - Proto-Bulgar Tarih ve Kültürü Problemleri, c. 3. Şumen.
5. ~*(2020). Geç Eski Çağ Horezm Harfli Bolgar Yazıtlar. - Türkolojiya, № 2.
6. Denu, J. (1947). Une inscription en langue proto-bulgare découverte a Preslav. - Revue des études byzantines.
7. Dobrev, İ. (2015). İç Asya Bulgarca'sında İlk ve en Erken Metin olan Pugu Beyti.
8. Gombocz, Z. (1912). Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. - Mémoires de la Société Finno-ougrienne, t. 30. Helsinki.
9. Maenchen, O.J. (1963). The Language of the Huns. - Труды XXV Конгресса востоковедов, т. 4. Москва.
10. Mudrak, O. (2014). Tuna Bulgar Türklerinin Dili ve Kültürü üzerine. - Gazi Türkiyat. Nemet Armağanı. Ankara.
11. Poppe, N. (1962). Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen.
12. Pritsak, Om. (1982). The Hunnic Language of the Attila Clan. - Harvard Ukrainian Studies, vol. 6.4.
13. Ramstedt, G. (1951). Alte türkische und mongolische Titel. - Journal de la Société Finno-Ougrienne, vol. 55.
14. Soltanov, M. (2012). Quba Toponimi Haqqında. - Türkolojiya, № 2.
15. Tekin, T. (1987). Tuna Bulgarları ve Dilleri. Ankara. Türkologia, № 4.
16. Баскаков, Н.А. (1969). Введение в изучение тюркских языков. Москва.

17. Бешевлиев, В. (1981). Прабългарски епиграфски паметници. София, 1981. : Veselin Beşevliev, Proto-Bulgarca Epigraphi Anıtları. Sofya.
18. Гмыря, Л.Б. (1995). Страна гуннов у Каспийских ворот. Махачкала.
19. Добрев, Ив. (2005). Златното съкровище на българските ханове от Атила до Симеон. София, 2005. : Atilla'dan Simeon'a kadar Bulgar Hanlarının Altın Definesi. Sofya.
20. Измайлов, И. Л. (2005). Защитники «Стены Искандера». Казань.
21. Москов, М. (1981). Българо-тюркски езикови контакти (езикови остатъци, състояние, проблеми). - Съпоставително езикознание, 1981, 3-5. : Mosko Moskov, Bulgar-Türk Dil İlişkileri (dil kalıntıları, problemler). - Sıpostavitelno Ezikoznanie, 3-5.
22. Рашев, Р. (2008). Българската езическа култура VII-IX век. София, 2008. : Raşo Raşev, VII-IX уу Bulgar Pagan Kültürü. Sofya. Советская тюркология, № 5.
23. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика. (2001). Москва.

KISALTMALAR

ABul. - Ana Bulgarca

ATü. - Ana Türkçe

Av. - Avestice

bk. - rıza, kabul, onaylama, paylaşma hattâ alıntı yapma da demek

Bul. - Bulgarca

ATü. - Ana Türkçe

Başk. - Başkurtça

Çağ. - Çağatayca

Çuv. - Çuvaşça

Dİr. - Doğu İrancı

EBul. - Eski Bulgarca

EOğ. - Eski Oğuzca

Fa. - Farsça

KBal. - Kafkasya Bulgarcası

KBul. - Karaçay-Balkarca

krş. - iktibas edilen bibliografiyada razı olmama, kabul etmeme, reddetme ve inkâr, örneklerde ise yalnız karşılaştırma ya da mukayese demek

Kum. - Kumanca

Mo. - Moğolca

Pa. - Pahlavi

Ru. - Rusça

Sak. - Sakça

So. - Sogdca

Tat. - Tatarca

TTü. - Türkiye Türkçesi

Tü. - Türkçe

Иван Добрев (Болгария)

Преславская надпись

Резюме

Преславская надпись, представляющая собой список защитного военного снаряжения, была обнаружена при раскопках на мраморной колонне длиной 2 м и диаметром 0,39 м, найденной недалеко от города Велики Преслав, и написана заглавными греческими буквами на протоболгарском языке, т.е. языке болгар Аспарух хана, или на болгарском языке, как это принято в тюркологии. Эта колонна была возведена перед зданием, специально построенным Омуртаг ханом как раз для хранения защитного военного снаряжения.

К концу прошлого века, если к болгарскому добавить более трехсот болгарских заимствованных слов, в основном встречающихся в венгерском языке, а также топонимов на исторических венгерских землях, этимологически обоснованные и доказанные болгарскими учеными слова, названия племен, родов и народов поздней античности и раннего средневековья насчитывали около 800 единиц. Однако с начала этого века после завершения работы по обнаружению, чтению, переводу и публикации таких надписей и текстов, как Песнь Дилги, Надпись Бойлы, Надпись Денгиза, Двустиише про Пугу и др., установлено, что болгарский язык является языком с уникально-самобытной и чрезвычайно сложной грамматической структурой.

В результате чтения, транскрипции, этимологического толкования и перевода отдельных частей Преславской надписи, а затем и перевода, толкования и объяснения текста в целом имеется следующий перечень защитного снаряжения:

Ичергу-боила живко

Кожаные панцири - 455
Шлемы - 540
Пластинчатые панцири - 427
Шлемы - 854

Туртун и губернатор

Пластинчатые панцири - 20
Шлемы - 40
Кольчуга - 1
Ногавица - 1

Ключевые слова: *Преславская надпись, болгарский язык, эпиграфика, ичергу-боила живко, кожаный панцирь, шлем, пластинчатый панцирь, Туртун и областной управитель, кольчуга, ногавица.*

Ivan Dobrev (Bulgaria)

Preslav Inscription

Abstract

The Preslav inscription is a list of protective military equipment, it was discovered during excavations on a marble column 2 m long and 0.39 m in diameter, found near the city of Veliki Preslav, and was written in capital Greek letters in Proto-Bulgarian, i.e. language of the Bulgars of Asparuh Khan, or only in the Bulgar language, as this language is well known in Türkology. This column was erected in front of a building specially built by Omurtag Khan just to store protective military equipment.

By the end of the last century, if more than three hundred Bulgarian borrowed words, mainly found in the Hungarian language, as well as toponyms in the historical Hungarian lands, are added to the Bulgarian language, the words, names of tribes, clans and peoples of Late Antiquity and the Early Middle Ages, etymologically substantiated and proven by Bulgarian scientists, amounted to more than 800 units. However, since the beginning of this century, work has been completed and published on the discovery, reading and translation of such inscriptions and texts as the Song of Dilgyu, the Boila Inscription, the Dengiz Inscription, the Couplet about Pugu, etc. Thus, it has now been established that the Bulgar language is also a language with uniquely original and extremely complex grammatical structure.

As a result of reading, transcription, etymology, interpretation and translation of individual parts of the Preslav inscription, and then the translation, interpretation and explanation of the text as a whole, the following list of protective equipment is obtained:

Ichergu-bovila Zhivko

Leather armor - 455
Helmets – 540
Plate shells – 427
Helmets - 854

Turtun and the Governor

Plate shells - 20
Helmets - 40
Mail - 1
Nogavitsa - 1

Key words: *Preslav Inscription, Proto-Bulgarian, Epigraphi, Ichergu-boila Zhivko, leather armor, helmets, plate shells, Turtun and the Governor.*
